

TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 39, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 12.09.2024

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 10.10.2024

Sayfa / Page: 238-258

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Arş. Gör. Büşra Ay AÇAR

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı

Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

busraay@sakarya.edu.tr

HALDUN TANER'İN HİKÂYELERİNİN ÇEVRECİ ELEŞTİRİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öz

İnsanın çevreyle kurduğu ilişkiyi edebiyat metinleri üzerinden inceleyen çevreci eleştiri, özellikle yirminci yüzyılda yeryüzü kirliliğinin çevresel bir felaket hâlini almasıyla birlikte üzerinde çok çalışılan bir kuram hâline gelir ve zamanla sınırlarını genişleterek çevreye dair hemen her meseleyi ve edebî türü kapsamına alır. Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde eser vermiş olan Haldun Taner'in kitap olarak basılmış hikâyelerindeki çevre sunumunun eleştirel bir okuması yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda önce çevreci eleştirinin tanımlarından ve aşamalarından bahsedilmiş, çevreci eleştirel bir metinde ve çevreci eleştirmende olması gereken ölçütler sıralanmıştır. Bununla beraber Taner'in hikâyelerine çevreci eleştirel bakabilmek için bazı çevreci eleştirel görüşler hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde Haldun Taner'in hikâyeciliğinden ve çevreye olan özel ilgisinden bahsedilmiş; hikâyelerindeki çevrenin sunumu ve hayvan meselesi iki ayrı başlık altında derin ekoloji, toprak etiği gibi çeşitli çevreci eleştirel görüşlerin ve bu görüşlerle yakından ilişki hâlinde olan hayvan çalışmalarının ortaya koyduğu prensiplerle incelenmeye çalışılmıştır. Böylelikle Haldun Taner'in hikâyelerinin çevreci eleştirel bir okuması yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haldun Taner, çevreci eleştiri, ekoeleştiri, hayvan çalışmaları, doğa, kültür, hikâye.

AN ANALYSIS OF HALDUN TANER'S STORIES IN TERMS OF ENVIRONMENTAL CRITICISM

Abstract

Environmental criticism, which examines the relationship between human beings and the environment through literary texts, has become a much studied theory, especially in the twentieth century when the pollution of the earth became an environmental disaster, and over time it has expanded its boundaries to include almost all environmental issues and literary genres. This study attempts a critical reading of the representation of the environment in the stories from published books of Haldun Taner, who was active during the republican period. In this context, the definitions and stages of environmental criticism are first mentioned, and the criteria that should be present in an environmental critical text and an environmental critic are listed. In addition, in order to be able to look at Taner's stories in an environmentalist critical way, information about some environmentalist critical views is given. Subsequently, Haldun Taner's storytelling and his special interest in the environment are mentioned; the representation of the environment and the animal issue in his stories are analysed under two separate headings with the principles of various environmentalist critical views such as deep ecology, land ethics and animal studies, which are closely related to these views. Thus, an environmentalist critical reading of Haldun Taner's stories is attempted.

Keywords: Haldun Taner, environmental criticism, ecocriticism, animal studies, nature, culture, story.

Giriş

İnsan, var olduğundan beri çevre ile ilişki hâlinindedir. Ancak bu ilişkinin, edebiyatın konusu olması yeni değilse bile eserlerde bir sorun olarak işlenmesi, hatta zaman zaman çözüm önerileri de getirmesi, nihayetinde edebiyat eleştiri kuramları arasında yer alması oldukça yeni bir meseledir. Bu bağlamda denebilir ki “edebiyat eleştirisi ve kuramları içinde, edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan, edebiyat ile çevre, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akım” ekoeleştirimdir (Oppermann 2012: 9). Ekoeleştirim ya da diğer adıyla çevreci eleştirinin kökenine bakıldığında Joseph Meeker’in 1972 yılında *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology* kitabında edebî metinlerdeki biyolojik tema ve ilişkileri ifade etmek için kullandığı “literary ecology” [edebî ekoloji] kavramıyla karşılaşılır (1997: 4-11). Ancak bu kavramın terim olarak “ekolojik kavramların edebiyata uyarlanması” şekliyle kullanımının ilk kez 1978’de William Rueckert’in “Literature and Ecology” makalesinde geçtiği görülür (1996: 107). Rueckert, makalesinde ekolojik bir poetika geliştirmeye çalışacağını da imler. Farklı tanımlamalar olmakla birlikte en yaygın tanım Cheryll Glotfelty’nin 1996’da Harold Fromm ile derledikleri *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* kitabının “Giriş” kısmında yer verdiği “Edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi”dir denilebilir (1996: xviii). Çevreci eleştirinin bugüne kadarki seyrinde üç evre görülür:

“İlk ekoeleştirel incelemeler Amerikan doğa yazını ve gerçekçi üslupla yazılmış Amerikan romanlarına getirilen çevreci yorumlarla başlamıştır. İngiliz edebiyatındaki ilk ekoeleştiri uygulamaları ise İngiliz Pastoral geleneği, Romantik Şiir Akımı ve Viktorya dönemi edebiyatının, özellikle bu dönemde yazılmış gerçekçi geleneğe dayanan İngiliz romanının ekoeleştirel incelemelerine dayanır” (Oppermann 2012: 17-18).

Bu ilk dönem Lawrence Buell tarafından *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination* kitabında “birinci dalga” olarak isimlendirilen ve Amerikan doğa yazınında ekolojik bilinç yaratmak amaçlı doğa yazınına odaklanmış çalışmalardan oluşan bir dönemdir. Bu dönemde çevreden kasıt “doğal çevre” olmuş ve “biyotik toplulukları koruma” amacı güdülmüştür (2005: 21). Buell’in “ikinci dalga” olarak isimlendirdiği dönem, önceki çevre algısını eleştirerek kültürel bir çevre anlayışını getirmiştir. Böylelikle “...bu yeni yaklaşımda çevre ve ırk, sınıf ve cinsiyet gibi kültürel ve toplumsal kavramlar da çevre sorunlarının ayrılmaz parçaları” olmuştur (Oppermann 2012: 22). Bu süreçte birtakım kuramsal çalışmalar yapılmış, çevreci eleştirinin kapsamı genişlemiş; roman, öykü, şiir gibi edebî türler, etnik edebiyatlar, dünya edebiyatlarına çevreci yaklaşımlar ve kentsel mekânlar çevreci eleştirinin ilgi alanına dâhil olmuştur (Özdağ 2017b: 39). Ekoeleştirin üçüncü evresini ise sömürgecilik sonrası kültür ve edebiyat çalışmaları, sınıf, cinsiyet ve ırk üzerine geliştirilen ekolojik temelli yeni kültür kuramları, biyoetik, biyosemiyoloji ve biyoteknolojiler gibi posthümanizm şemsiyesi altında ortaya çıkan yeni açılımlarla bağlantılar kurarak genişlemesi oluşturur. Bununla beraber yeni hayvan çalışmaları, posthümanizm, yeni maddecilik, feminist ekoeleştiri, beden ötesi cisimcilik gibi çalışmalar da ekoeleştirel çalışmaların içerisinde yer alır (Oppermann 2012: 26-29).

Bütün bu çalışmalara bakıldığında, insan merkezli bakış açısının sebep olduğu bir tavrın karşısında yer aldığı görülür. Dolayısıyla çevreci eleştiri “En basit haliyle, dünya kültürlerine tarihsel, dinsel, felsefi ve toplumsal nedenlerle nüfuz etmiş olan, ‘insanın doğadaki tek ve en değerli varlık olduğu’ yolundaki görüşü reddederek insanın olduğu kadar doğal çevrenin ve diğer canlıların da hakları olduğu görüşünü” benimser (Özdağ vd. 2010: 641). Bu noktada, çevreci eleştirel yazılmış eserlerin bazı ölçütleri vardır. Lawrence Buell, *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and The Formation of American Culture* kitabında bu ölçütleri dört ana maddede toplar. Ona göre çevreci eserlerde insanın dışındaki çevre, arka plan olarak değil, insanlık ve doğa tarihinin bütünleşmiş hâli olarak görülmelidir. İnsanı merkezden çekip alan bu tavır, insan çıkarlarının meşru olan tek çıkar olmadığını göstermelidir. Çünkü insan çevreye karşı sorumludur ve bu sorumluluk eserin etik yöneliminin bir parçasıdır. Öte yandan yazılan eserlerde çevrenin sabitliği algısından kurtulup süreç olduğunun örtük olarak da olsa bulunması gerekir (1996: 7-8). Buell dışında da pek çok eleştirmen çevreci eleştirinin tanımını yapmış ve kapsamından bahsetmiştir. Bunlardan biri de Scott Slovic’tir. Slovic’in, *Going Away to Think: Engagement, Retreat And Ecocritical Responsibility* kitabındaki “Bu terim ya doğa yazılarının herhangi bir bilimsel yaklaşımla incelenmesi ya da tersine, herhangi bir edebî metindeki -ilk bakışta insan dışındaki dünyadan habersiz görünenlerde dahi- ekolojik çıkarımların ve insan-doğa ilişkilerinin incelenmesi” ifadesi doğa yazınının kapsamını genişletmesi açısından dikkate değerdir (2008: 27). Slovic, çevreci eleştirmenlere gerçek dünyaya ait kendi hikâyelerini anlatmalarını salık verir. Çünkü ona göre edebiyat, dünyada olup bitenlere karşı tavır almakta direnen eleştirmenlerin keyfi için yaratılmış bir oyuncak değildir. Edebiyat bilimi ve edebiyatın kendisi, temel olarak insani değerler ve tutumlarla ilişkilidir. Öte yandan çevreci

eleştirmenlere kendilerini derslerde, teorilerde, metinlerde, laboratuvarlarda kaybetmeden, doğanın kendisine dikkat etmenin, toplumun doğayı anlamasına katkıda bulunacağını söyler. Nitekim bir çevreci eleştirmenin meslektaşlarıyla ve edebiyatla olduğu kadar fiziksel dünyayla da temas kurmaya ihtiyacının olduğunu ekler. Slovic burada çevreci eleştirmenlerin kullanması gereken dilden de bahseder. Çevreci eleştirmen söyleyeceği şeyi açıkça ve doğrudan söylemelidir. Dili açıklık ve zarafetle kullanmak için kendini zorlamalıdır (2008: 27-30).

Çevreci eleştirmenlerin yöntemlerinden bahseden araştırmacılardan biri de Peter Barry'dir. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory* kitabında çevreci eleştirmenlerin yöntemlerini beş maddede toplar:

“...doğal dünyanın temsiline özellikle dikkat ederek, başlıca edebî eserleri çevre merkezli (ekosantrik) bir bakış açısıyla tekrar okurlar; büyüme ve enerji, denge ve dengesizlik, simbiyoz ve karşılıklık, enerji ve kaynakların sürdürülebilir ve sürdürülemez kullanımları gibi bir dizi çevre merkezli (ekosantrik) kavramın uygulama alanlarını genişletirler; doğayı konularının önemli bir parçası olarak ön plana çıkaran yazarlara özel bir kanonik vurgu yaparlar; ilgili ‘olgusal’ yazılara, özellikle de denemeler, seyahat yazıları, anı kitapları ve bölgesel edebiyat gibi yansıtıcı topografik malzemeye yeni bir vurgu yaparak edebî-eleştirel pratiğin kapsamını genişletirler; baskın edebiyat kuramlarının dış dünyayı dilbilimsel ve toplumsal inşasını benimsemeyerek bunun yerine dikkatli gözlem, ortak etik sorumluluk ve bizim dışımızdaki dünyanın iddiaları gibi çevre merkezli (ekosantrik) değerleri vurgularlar” (2009: 254-255).

Edebî metinleri çevreci eleştirel açıdan inceleyen pek çok görüş vardır. Bunlardan biri Arne Naess'in geliştirdiği, George Sessions ile birlikte şekil verdiği derin ekoloji anlayışıdır. Derin ekolojinin gelişimine bakıldığında temelinde Rachel Carson, John Muir ve Aldo Leopold gibi doğa yazarlarının görüşlerinin olduğu görülür. Burada özellikle Leopold'ün toprak etiği anlayışından bahsetmek gerekir. Leopold, *A Sand County Almanac and Sketches Here and There* kitabının “The Land Ethic” başlıklı kısmında bu görüşün temelleri üzerinde durur. Bu temeller Ufuk Özdağ tarafından dört maddede özetlenir. Bunlardan ilki ekosistemin birbirine bağlı öğelerden oluştuğu ve toprağın ekonomik yarar sağlayan bir araç değil bir topluluk olduğu fikridir. İkincisi, toprağın bir mülk olmadığıdır. Dolayısıyla insan, toprağın efendisi değildir ve toprağa karşı etik olmayan hareketlerin kısıtlanması gerekmektedir. Üçüncüsü biyota bütünlüğünün varlığının kabul edilmesi gerekliliğidir. Son olarak ise toprağı korumanın insanın ahlakî sorumluluğu olduğu gerçeğidir. Nitekim biyotik topluluğun bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyan eylemler doğru, aksi eylemler yanlıştır (2017a: 42).

Temelinde bu görüşler olan derin ekoloji fikri, Arne Naess'in 1973 yılında yayımlanmış olduğu “The Shallow and the Deep, Long Range Ecology Movement: A Summary” isimli makalesinde sığ ekoloji/derin ekoloji kavramlarıyla açıklanır. 1986 yılında yayımlanmış olduğu “The Deep Ecology Movement, Some Philosophical Aspects” makalesinde ise açıklamaları derinleşir. George Sessions, Bill Devall ve Gary Snyder gibi isimler de bu görüşe katkıda bulunan isimler arasındadır.

Derin ekolojide “çeşitlilik, karmaşıklık, özerklik, ademimerkeziyetçilik, ortak yaşam, eşitlikçilik ve sınıfsızlık” ilkelerini esas almaktadır (1973: 95-100). Bununla birlikte Naess, 1984 yılında George Sessions ile birlikte on beş yıl üzerine düşündükleri derin ekolojinin temel prensiplerini şekillendirir. Buna göre derin ekolojik görüş, dünya üzerinde insan ve insan dışı yaşamın

kendi içinde bir değere sahip olduğunu savunur. Bu değer, insanın faydasından bağımsız olarak düşünülür. Dolayısıyla yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliği başlı başına bir değer olarak katkı sağlamaktadır. Öte yandan insanların yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak dışında bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakları yoktur. Zira insanın, insan dışı dünyaya müdahalesi aşırı durumdadır ve durumu hızla kötüleştirmektedir. Ayrıca insan yaşamının ve kültürlerinin gelişmesi, insan nüfusunun azalmasını gerektirmektedir. Bu nedenle politikalar değiştirilmeli ve yüksek bir yaşam standardına bağlı kalmak yerine yaşam kalitesinin takdir edilmesi gerekmektedir. Naess'e göre bütün bu görüşleri benimseyenler, uygulamakla yükümlüdür (1985: 70).

Derin ekolojinin karşısında sığ ekoloji yer almaktadır. Arne Naess'in sığ ekolojiden kastı, "yalnızca gelişmiş ülkelerdeki insanların sağlığı ve refahına yönelik olan kirliliğe ve kaynak tükenmesine karşı mücadele"dir (1973: 95). Naess, sığ ekolojik görüşte doğanın kaynak olarak değerlendirildiğine ve ancak insanın faydasına olduğu sürece dikkate alındığına işaret eder. Dolayısıyla doğanın buradaki değeri araçsaldır. Bununla beraber bu görüşte, doğadaki kaynakların tükenmeyeceğine dair bir inanç söz konusudur. Olası bir kaynak tükenme tehlikesi karşısında ise teknolojik ilerlemeler yoluyla ikamesinin sağlanacağı düşünülmektedir. Ayrıca kirlenme, ekonomiyi kötü etkilediği sürece durdurulmalıdır anlayışı hâkimdir. Sığ ekolojide, derin ekolojinin tam aksine bütün doğa parçalarına ayrılarak, kişiler veya devletler için mülk konumunda değerlendirilmektedir. Nüfus konusunda gelişmekte olan ülkelerin tehdit oluşturduğunu düşünen sığ ekolojistler, sanayileşme konusunda, sanayisi az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkeleri amaç hâline getirmesi gerektiğini söyler. Sonuçta ekonomik büyümeyle beraber pek çok sorun da artacağından bu konuda uzman kişilerin yetiştirilmesini salık verir (2005: 42-46). Özellikle başta derin ekolojinin radikal bazı görüşleri olmak üzere her iki görüş eleştirileri beraberinde getirmiştir. Ancak bütün bu maddeler bir metni çevreci eleştirel inceleyebilmek için yol haritası gibi düşünülmelidir.

Çevreci eleştirel görüşlerin bir ayağını da hayvan çalışmaları oluşturmaktadır. Yeryüzü tarihinde insan ve hayvan arasındaki ilişkinin geçmişten bugüne kadarki seyrine bakıldığında, avcı ve toplayıcı dönemde animizm (canlılık) anlayışıyla birlikte doğayla daha uyumlu bir yaşam sürüldüğü bilinir. Ancak, insanın neolitik devirde tarıma geçmesi ve hayvanların evcilleştirilmesiyle başlayan süreç doğa üzerinde tahakküm kurmaya başlamasına neden olur. Daha önceleri doğayla uyumlanmak zorunda olan insan, bu çağdan sonra yarattığı kültür ortamında doğanın parçası olmaktan çıkarak onun karşısında yer alır.

Neolitik devirde hayvanın evcilleştirilmesi pek çok açıdan değişimi beraberinde getirir. Nitekim "Evcilleştirme getirdiği biyolojik değişimlerin yanısıra toplumsal ilişkiler de bir dönüşüm yaratmıştır. Avcı-toplayıcılarda hayvanlar-hayvan eti ortak kaynak olarak kabul görülürken, evcilleştirme ile birlikte hayvanın sahip olunan mala indirgenmesi azımsanacak bir değişim değildir" (Zengin 2017: 152, Russell 2012'den). Bu durum insan-hayvan arasında sahiplik-mülkiyet anlayışına neden olur. Öte yandan "...insan ve hayvanlar arasındaki ilişkileri etkileyen doğa/kültür dikotomisine ek olarak insan zihninde yabancı hayvan/evcil hayvan ayrımı da yaratmıştır" (Zengin 2017: 155, Russell 2012'den).

Hayvanların sahip olunan nesne konumuna indirgenmesi, onların tahakküm edilecek bir mal ya da mülkiyet olarak görülmesi, evcilleştirilerek doğalarından uzaklaştırılmasının yanında sanayileşme

ve kapitalizmle beraber üretim-tüketim süreçlerinde kullanılmaları, durumu en ileri noktaya taşımıştır. Bütün bu süreçler ve sonuçlar hayvanlara yaklaşımda birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir.

Hayvanlara yaklaşımın tarihçesine bakıldığında Batı’da 18. yüzyılda düşünürlerin fikirleriyle değişimin başladığını; 19. yüzyılda ise hayvanların yaşam hakları ve koşulları hakkında yasalar konulduğu ve birtakım düzelmelerin yaşandığı söylenebilir. Ancak asıl olarak 20. yüzyılın son çeyreği dikkate değerdir. Dolayısıyla hayvan çalışmalarının tarihçesi henüz yarım asırlık bir meseledir. Hayvan meselesi konusundaki çalışmaların ana odağı hayvanların ahlaki statüsüne yönelik olur. İnsan merkezci düşünceyi kırarak ilk adım Jeremy Bentham’ın “acı çekebilmelerini” esas alarak “hayvanları koruma” düşüncesi olur. Öte yandan kendisinden sonra Peter Singer’in *Animal Liberation*¹ kitabındaki görüşleri hayvanları koruma düşüncesini desteklemekle birlikte bunu “acı duyma veya zevk alma” (2018: 54-56) şeklinde değerlendirerek yararçı bir bakışa indirgemesi bakımından sınırlı kalır. Tom Regan’ın görüşleri ve kendisinden sonra gelenlerin hak temelli yaklaşımları hayvanlar üzerinde düşünmeyi pekiştirerek hayvan haklarını bir ileri düzeye taşır. Geçmişten bugüne hayvan haklarıyla ilgili yapılan tüm çalışmalar hayvan çalışmaları alanını genişletmiş ve çevreci eleştirel metinlerin de konusunu oluşturmuştur. İnsan türünün diğer türler karşısındaki hâkimiyetine, insanın üstün bir tür olduğu anlayışına eleştirel bir açıdan bakan ve hayvan çalışmaları olarak adlandırılan bu alan “insanlarla diğer canlılar arasındaki etkileşimlerin, iktidar ve şiddet ilişkilerinin eleştirel çözümlenmesine odaklanmıştır” (Özdoğan vd. 2021: 10).

O hâlde denilebilir ki ister doğa yazın isterse kurgusal bir metin olsun, çevreyi esas alan her metin çevreci eleştirel çözümlenmeye imkân vermektedir. Burada ana nokta metnin çevreyi esas alması ve doğrudan ya da dolaylı olarak bilinç aşılama çalışmasıdır. Nitekim Haldun Taner’in hikâyelerindeki çevreyi merkeze alan tavrın bunu mümkün kıldığı söylenebilir. Bu çalışmamızda Taner’in kitap olarak basılmış hikâyeleri çevreci eleştirel açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Bu hususta derin ekoloji, toprak etiği ve hayvan çalışmaları gibi çeşitli çevreci eleştirel görüşlerden faydalanılmıştır.

Haldun Taner’in Hikâyeciliği ve Hikâyelerinin Çevreci Eleştirel Bir Okuması

Cumhuriyet döneminde çeşitli türde eserler vermiş olan Haldun Taner’in hayatının belirli bir döneminde hikâyeci kimliğinin ön planda olduğu bilinir.² Bu dönem “Töhmet” adlı ilk hikâyesini yayımladığı 1946 yılıyla başlar.³ Ancak edebiyat dünyasında isminden söz ettirmesi asıl olarak 1949 yılında *Yaşasın Demokrasi* kitabıyla olur. Bunu 1951 yılında *Tuş* isimli kitabı izler. 1953 yılında *Şişhaneye Yağmur Yağıyordu* ile New York Herald Tribune hikâye yarışmasında birinci olur. 1954’te

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Singer’in *Animal Liberation* kitabı Hayrullah Doğan tarafından Türkçeye *Hayvan Özgürleşmesi* şeklinde çevrilmiştir.

² 26 Mart 1984 tarihli *Milliyet* gazetesindeki bir konuşmasında “Toplam 120 hikâye yazdım” diyen Taner’in kitaplarında basılmış olan hikâyelerinin sayısı 53’tür. Bu söylem Taner’in yayımlanmamış hikâyelerinin olduğunu düşündürmektedir. Fakat esasen burada bahsi geçen sayının içine dâhil olanın hikâye gibi yazdığı bazı yazılar olduğu düşünülmelidir. Mustafa Miyasoğlu *Haldun Taner* isimli çalışmasında “Bütün Hikâyeleri” adı altında basılanlar dışındaki yazıları hikâye olarak değerlendirmenin mümkün olmadığını söyler. Dolayısıyla bu çalışmada Haldun Taner’in yalnızca kitaplaşmış eserleri esas alınarak incelemeye tabi tutulmuştur.

³ Haldun Taner “Töhmet” adlı ilk hikâyesi için 1945’te *Yedigün*’de yayımlandığı bilgisini verir. Kaynaklar da bu bilgiden hareketle aynı şeyi tekrarlamışlardır. Sıddıka Dilek Yalçın, *Haldun Taner’in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği* çalışmasında bu bilginin yanlışlığından bahsederek, hikâyenin 4 Ağustos 1946 yılında *Yedigün*’de yayımlandığı bilgisini verir.

yayımlanan ve müstakil uzun bir hikâyeden oluşan *Ayışığında Çalışkur* ise “deneysel” bir hikâye çalışması olması açısından dikkat çekicidir. Yine aynı yıl *On İkiye Bir Var* kitabı da yayımlanır. Bu kitaplarından sonra hikâye yazmaya ara veren Taner’in 1969’da yayımladığı *Sancho’nun Sabah Yürüyüşü* kitabı Bordighera Mizah Ödülü’nü alır. Taner’in son hikâye kitabı 1983 yılında yayımlanan *Yalıda Sabah*’tır. Bu tarihe kadar yazarın başka türlerde de eserler kaleme aldığı ve yazı verimine devam ettiği gözlenir.

Bu bilgilerden hareketle denebilir ki 1950’li yıllar Haldun Taner’in hikâyeciliği açısından verimli bir dönemdir. Esasen bunun birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki mevcut edebiyat kanonunun bu tarihlerde hikâye yazımını desteklemesidir. Öte yandan 1954 yılında Sait Faik’in ölümüyle birlikte 1955 yılında onun adına düzenlenen ilk Sait Faik Armağanı’nın Haldun Taner’in *Onikiye Bir Var* eserine verilmiş olmasıdır. Nitekim “...1950-1955 arasında, Sait Faik, Orhan Kemal ve Haldun Taner, Türk hikâyeciliğinin üç ası olarak kabul edilmektedir” (Yalçın 1995: 42). Taner’in konuyla ilgili görüşleri dönemindeki şöhret sebeplerini açıklaması bakımından dikkate değerdir: “Estağfurullah...Bu söylenti olsa olsa her hafta üçümüzün de yarışır gibi birer hikâye yazmamızdan, kitaplarımızın çokça satmasından, rahmetli Yaşar Nabi’den en fazla telif ücreti almamızdan kaynaklanmış olsa gerektir” (1994b: 161). Bunu izleyen süreçte *Varlık* dergisinin düzenlediği soruşturmada 1956 yılında en beğenilen hikâyeci seçilmesi de bu şöhreti desteklemiştir. Öte yandan, Taner’in, pek çok yazarın romana yöneldiği bir dönemde hikâye yazmasındaki ısrarı da ona bu tanınırlığı sağlamıştır. Bununla beraber Haldun Taner’in hikâye yazdığı yıllar toplumcu gerçekçi yazarların eserler verdiği yıllardır. Ellili yıllarda ise varoluşçuluğun etkisiyle bireyin ön planda olduğu bir edebiyat söz konusu olur. Dolayısıyla onun böyle bir edebiyat ortamında kendi üslubuyla kalem oynatması dikkate değerdir:

“Haldun Taner bu iki çizginin arasında kendine özgü bir tarz yaratmıştır. Köklerinde Ahmet Midhat, Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim ile M. Ş. Esenalp’in aranabileceği bu çizginin ortak özelliği, anlatı biçiminden çok anlatılmak istenen konuyu öne çıkarması, edebiyatı bir iletişim aracı olarak görmesi, geniş bir okuyucu kesimine seslenmesi, rahat ve akıcı bir dille yazılması, toplumsal eleştirisine karşı iyimser bir dünya görüşü taşımasıdır. Haldun Taner, bu çizgiyi kendine özgü mizahıyla farklılaştırır” (İnci 2015: 17).

Taner’in edebiyat dünyasındaki tanınırlığı elbette eleştirileri de beraberinde getirir. Toplumcu gerçekçi akımın edebî eserlerde kendini hissettirdiği yıllarda bu akımın içinde yer almaması, edebiyat dünyasında popülerliği sebebiyle geniş bir okur kitlesine sahip olması, hikâyelerinin edebî değeri, dil ve imaj kullanma biçimi gibi çeşitli konularda eleştiriler alır. Öte yandan Taner’in hikâyeleri zamanla kendini edebiyat çevrelerine kabul ettirir. Ona bu başarıyı sağlayan şey modern hikâyede bulunması gerektiğini düşündüğü unsurların kendi hikâyelerinde var olmasıdır:

“Sade şahsi plânda kalmamak, bugünün sosyal meselelerine de yönelmek. Toplumun, çevremizin bütün tiplerinin kalıbına girebilmek, onları kendi ağızları ve düşünüş tarzlarıyla konuşturabilmek, bugünün dâvalarını ele almak, toplumun bir takım aksaklıklarını gerek realist tasvirle, gerek alaya alarak hicivle göstermek. Ve asıl önemlisi bunu sanatkârca yapmak...” (Baydar 1955: 8).

Gerçekten de Taner’in hikâyelerinin sosyal olgulardan kopuk olmadığı, tam tersine bu konuları bir sanatçı sorumluluğuyla işlemekten yana olduğu görülür. Bahsi geçen konuların arasında insan ve doğa meseleleri de vardır. Kaldı ki “Haldun Taner’e göre, insanın özü ve doğa dışındaki her şey

yapaydır” (Yalçın 1995: 90). Hayata böyle bir perspektiften bakan yazarın eserlerindeki doğa algısı, doğanın kendisine duyduğu salt sevginin yanı sıra doğa için takındığı eleştirel bir çevreci tavır şeklinde de kendini göstermektedir. Yazarın doğa sevgisi tartışılmayacak bir gerçektir ve bu sevgi, doğanın kendi başına bir değerinin olduğunu ifade etmesi bakımından dikkate değerdir:

“Çevre bilinciyle belli bir yörenin anlatıldığı eserleri okumak/okutmak ve bu yolla çevre perspektifi söz konusu olunca yazarın doğaya duyduğu olağanüstü sevgiden de bahsetmek gerekir. Doğa farkındalığıyla ele alınmış eserlerde, ister kurgusal olsun ister doğa yazını olsun, bu sevginin doğanın içsel değerini anlatmada çok önemli bir fonksiyonu vardır” (Özdağ 2017b: 25- 26).

Öte yandan Haldun Taner’in doğa sevgisinin önemli bir parçasını da İstanbul sevgisi teşkil etmektedir. İstanbul’un onun yaşadığı ve yazdığı yıllardaki değişiminin kendisinde yarattığı üzüntü ile şehrin peyzajına duyduğu sevgi yazılarında bir arada ilerler. Bunda elbette yazarın hayatı boyunca bu şehrin muhtelif semtlerinde yaşaması etkili olur. Dolayısıyla “Haldun Taner’deki İstanbul sevgisi ve şehir bilinci, ayrıca ele alınması gereken kadar önemli bir konudur” (İnci 2015: 22).

Haldun Taner için “Görünüşte yaşama iki doğa egemendir: İnsan doğası ve gerçek doğa. Yazar her ikisinin uyum ve düzen içinde oldukları zaman gerçek mutluluğa ulaşılacağını düşünür” (Yalçın 1995: 294). Ancak teknolojinin ilerlemesi ve insan müdahalesinin artması sonucunda çevreye verilen zarar bu uyumu ve düzeni bozmuştur. Bunun farkında olan yazar, kent-doğanın sorunlarını dile getirmek için hikâyelerini bir nevi aracı kılmıştır.

Kendisiyle yapılan bir röportajda da bahsettiği üzere, hikâyelerinde insandan başka bitki ve hayvanların da yer aldığı ve pek çok hikâyesini hayvanlar ve doğa üzerinden kurduğu bilinen Taner, “Bunlar bizi çevreleyen dünyanın ayrılmaz, kaçınılmaz parçaları değil mi... Üstelik insandan daha sahil, vakur ve sağlam. Neyseler o’lar. Hiç gıllığısız” (1994b: 171) diyerek bu savı destekler. İnsan ve çevre unsurları arasında bir mukayese yaparak çevreyi merkezleştirir. Bu bakımdan insan merkezci değil çevre merkezci bir görüşü benimsediği söylenebilir.

Yine yazdığı bir yazısında, yapılan bu röportajda kendisiyle ilgili pek farkında olmadığı bir yanını öğrendiğini “Meğer ne çok hayvan hikâyesi yazmışım” sözleriyle ifade eder. Taner, “Konuşmalarım da sık sık hayvan fıkraları anlatmayı severim” diyerek hikâyelerde ya da fıkralarda hayvanların, doğanın parçası şeklinde ya da insanca özellikler atfetmek suretiyle iki şekilde kullanıldığını söyler (Birkan 2023: 157).

O hâlde denilebilir Haldun Taner’in hikâyelerindeki çevrenin zenginliği dikkat çekicidir. “Uyarmak için yazdık, öğretmek için yazdık, anlatmak için yazdık...” (1986: 287) diyen yazarın, çevreyi esas aldığı hikâyelerinde insan ve teknoloji müdahalesiyle bozulan kent doğanın, özellikle de içinde yaşadığı İstanbul’un sorunlarını, hayvan hakları ve türçülük gibi meseleleri kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak işleyerek mesajını vermeye çalıştığı görülür. Biz bu çalışmamızda Haldun Taner’in hikâyelerinin çevreci eleştirel bir okumasını yapmaya çalıştık. Bu bağlamda çevre ve hayvan konusunu “Kültür Karşısında Çevre” ve “Yaşamın Öznesi Olarak Hayvan” başlıklarında incelemeye çalıştık.

Kültür Karşısında Çevre

Geçmişten bugüne insanın çevre ile kurduğu ilişki düşünüldüğünde, avcı-toplayıcı dönemde doğanın insanlar üzerinde belirleyici bir role sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak en genel tabirle yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte insanın doğayı şekillendirmeye başladığı ve onun üzerinde söz sahibi olduğu görülür. Bu süreç sanayileşme ve teknolojinin ilerlemesi ile insanın tahakkümüne doğru evrilmiş ve bugünkü noktaya gelinmiştir. Başlangıçta çevreden kasıt salt doğa iken kentleşme ve kapitalizmle birlikte kentleşen doğa da çevrenin ilgi alanına girer. Lawrence Buell *The Future of Environmental Ecocriticism: Environmental Crisis and Literary Imagination* kitabında birinci dalga çevreci eleştiride, çevrenin yalnızca “doğal çevre” olarak alındığını, ikinci dalga ekoeleştiride ise doğal çevrenin yanı sıra yapılandırılmış olan çevrenin de bu alana dâhil olduğunu söyler (2005: 21-22). Burada, kırsal çevrenin yanında insan eliyle inşa edilen çevre de çevreci eleştirinin ilgi odağı olur. Bu durum çevreci eleştirinin alanını genişleterek doğa yazını ya da pastoral metinler dışındaki metinleri de incelemeye olanak sağlar. Haldun Taner’in hikâyeleri de bu bağlamda incelemeye uygundur.

Haldun Taner’in hikâyelerindeki çevreci eleştirel tavrın, insanı her şeyden üstün tutarak doğayı sömüren ve insan eliyle yaratılan tahribatı önlemek ve gidermek için hiçbir şey yapmayan insan merkeziliğe karşı olduğu görülür. Nitekim Taner, hikâyelerinde doğrudan ya da ironik yolla insanın, kendini yeryüzünün efendisi sanması kompleksini eleştirir. Doğanın insan tarafından araçsallaştırılmasına karşı çıkan yazar, onun içsel değerinin varlığını bilir. Bu nedenle insanın doğayla iç içe olduğunu hatta ondan bağımsız düşünülmemeyeceğini çeşitli şekillerde dile getirir. Ancak buradaki doğa çoğu zaman kırsal olan değil Buell’in bahsettiği ikinci dalga ekoeleştirmenlerin ilgi alanına giren kentleşen doğadır. Taner, çağının yazarı olarak kentleşen çevrenin sorunlarını dile getirerek kurgusal metinler aracılığıyla mesajını vermeye çalışmıştır.

Haldun Taner’de çevrenin konu olduğu hikâyeler genellikle üç şekilde görülür. İlki doğanın sevgi ve ilgi odağı olarak görüldüğü hikâyeler, ikincisi doğanın insan eliyle tahribinin eleştirisinin yapıldığı hikâyeler, üçüncüsü ise hikâyenin ana meselesi olmadan çevrenin kurguya bir dekor verebilmek için dâhil edildiği hikâyelerdir.

Haldun Taner’in hikâyelerindeki doğa sevgisi, onun çevre konusundaki hassasiyetinin ve farkındalığının bir parçasıdır. Doğanın kendi başına bir değer taşıdığını bilen yazar, bu düşüncesini okura da aktarmak ister ve hikâyelerini doğa sevgisinden hareketle kurgular. Çevreyi esas aldığı pek çok hikâyesinde yazarın doğayı, hayvanları merkeze alışı bu sebeptendir. Haldun Taner’in hikâyelerindeki doğa sevgisine *Yaşasın Demokrasi* kitabındaki “Sebati Beyin İstanbul Seferi” hikâyesinde rastlanır. Sebati Bey, insanları “çiçek sevenler ve çiçekten anlamayanlar” diye ikiye ayıracak kadar çiçek tutkudur. Öyle ki Maltepe’nin şiddetli rüzgârlarına ve elverişsiz iklimine karşın çiçek yetiştirme konusunda azimlidir. Maltepe’den Saraçhanebaşı’ndaki akrabalarına Japon gülü tohumu almak için giden yaşlı adamın çiçeklere olan bu tutkusunun ve tohumlara kavuşmasının mutluluğunun anlatıldığı satırlar iç monolog olarak verilir:

“Yarın bunlara portakal menekşelerinin yanında yer hazırlarım. Efendime söyleyim şöyle besmele ile birer birer ekerim. Recep ustadan ince dere kumu buldurmalı. İmamın oğlu da güvercin gübresi getirecekti... Langa’da ikamet ederken, liman kâtibi Nusret beyin bahçesinde görür de imrenirdim. Bak şu feleğin işine... Seneler sonra bana da müyesser olacakmış” (1988: 67-68).

Ancak Sebati Bey'in mutluluğu uzun sürmez. İstanbul'un kalabalığı ve keşmekeşinde biriyle çarpışarak yere düşer ve bütün tohumlar etrafa saçılır. "O canım tohumlarını yere saçan, sonra da üstünden geçip çiğneyen bu anlayışsız, bu merhametsiz insanları" ve yirminci asır medeniyetini eleştirir (1988: 70). Bu asırda, büyük kentlerin her şeyi büyük bir hızla tükettiği bu düzende/düzensizlikte doğa sevgisine yer yoktur.

Haldun Taner'in *Yalıda Sabah* isimli kitabının aynı adlı hikâyesinde ise doğa sevgisi ve eleştirisi beraber yürür. Anlatıcı, İstanbul'da bir sabah vaktini ve gördüğü manzaraları anlatır. Güneşin kıyıları aydınlatmasıyla birlikte Osmanlı ve Bizans gibi medeniyetlerden kalma tarihî eserler çeşitli ışık ve görüntü oyunları ile belirir. "Bu görüntüleri de yutmak gerek, içe sindirmek. Hazır önümüze çıkmışken. Çünkü bir gün geç olacaktır. Bilirim, kestirim, önsezerim. Bu nimetler insana ilelebet verilmemiş" (1994b: 15) diyen anlatıcı, doğadaki bu manzaraların sonsuz olmadığını, bir gün yitip gidebileceğinin bilinciyle doğanın içinde olmaktan keyif alır. Denizin, gökyüzünün, bulutların güzelliğinden söz ederek bütün bu gördüklerini "bir nirvana âlemi" olarak tanımlar. Ancak zaman zaman kıyılarıdaki çevre kirliliğinden de bahseder: "Yandaki apartmanın kapıcısı naylonlara sardığı çöpleri yamaçtan aşağı attı. O yamaç zaten bizim mahallenin çöplüğü" (1994b: 18) diyerek çevrenin insan eliyle tahrip edildiğini gözler önüne serer. Yine sahili detaylı şekilde tasvir ederken buranın nasıl bir çer çöp yığını olduğunun anlatılması dikkate değerdir:

"Sular çekilince şimdi daha temiz çakıllar çıkmıştı ortaya. Kenarda bir otomobil lastiğinin etrafında kümelenmiş karıncalar. Yamacın çöplüğünden kaymış çanak çömlek. Delik bir soba borusu. Pul pul parlayan camlar arasında dolaşan iki küçük çocuk şeytanminaresi arıyorlar. Denizde bir sopa yüzüyor. Biraz ilerde mazotton bir çizgi uzanmakta. Kuşluk vaktine doğru denizin sabahki tuzlu genç kızlık kokusu yerini yosun kokusuna bırakıyor" (1994b: 27).

Tasvir edilen manzarada doğaya ait olmayan unsurların doğanın içinde yer aldığı görülür. Otomobil lastiği, soba borusu, cam parçaları, sopa ve mazot. Bunların hepsi denizin kendisinde olmayan insanlar tarafından doğaya atılan nesnelere. Burada dikkat çeken nokta anlatıcının bu görsel çirkinliğin yanı sıra kendi ifadesiyle "doğa tiryakiliğinden sebep" sahilde "doğal, kozmik bir huzur" bulmasıdır. Yazar, kültür ve doğa ilişkisini iki farklı manzara üzerinden sunmaktadır.

Yine *Yalıda Sabah* kitabındaki "Yaprak Ne Canlı Yeşil" hikâyesinde çevre ile mimarinin ilgisinden bahsedilir. Sanat tarihi asistanı olan anlatıcı, yabancı turistleri İstanbul'un muhtelif yerlerinde gezintiye çıkarır. Bu gezintilerden birinde Roma ile Türk mimarisi arasında bir kıyaslamaya gider. Burada doğa sevgisinin bir uzantısı olarak Türk mimarisinin çevre ile olan uyumundan bahseder:

"Türk mimarisinin doğa ile şu şaşılacak uyumuna bakın,' derim. 'Roma'da her tarihi bina yan yana birbirini örtercesine yerden mantar gibi bitmiştir. Oysa Türk mimarları camilerini, toprağın iniş çıkışlarına ve daha önceki Bizans eserlerinin konumuna göre ne uyumlu bir şekilde yerleştirip bu harika silueti oluşturmuşlar,' derim" (1994b: 130).

Haldun Taner'in hikâyelerindeki kişiler doğa ile yakın ilişki içindedir ve doğanın bir parçasıdır. Söz konusu hikâyede, hikâye kişinin Boğaz'a bakan bir meşeyi çocukluğundaki kendi meşesine benzettiği ve ondan arkadaşı gibi bahsettiği görülür: "'Bizim orada bir meşe vardı,' dedi. 'On iki, on üç yaşındayken gider ona dert yanardım. Göğsümü, yanağımı dayardım sert kabuğuna. Sustuğu için

de iyi dinlerdi. İnsanlar insanı dinlemez ki..." (1994b: 139). Hatta doğa ve insanın ortaklığı "“Bazen de gider tabanlarımı ona dayar yataurdım. (...) Sanki ondan bir şeyler geçirdi bana”" (1994b: 139-140) diyerek aktarılır. Doğanın bir parçası olma hâli "“Sen doğanın katıksız bir ürünüsun. Sen de o yaprak kadar canlı, diri, hayat dolu ve pırıl pırılısın”" sözleriyle ifade edilir (1994b: 140). Öte yandan hikâyedeki anlatıcı, altı aylık stajı esnasında "“O içimdeki arı insanı bulmayı, doğaya, insanlara, eşyalara her şeye öyle içtenlikle yaklaşmayı öğretti”" diyerek burada yaşadıklarının kendisini doğaya yaklaştırdığını söyler (1994b: 155). Neticede "“İnsan kendini doğanın ritmine bıraktığında her şey yoluna girecektir. İnsan mutluluğunun kaynakları bol şekilde doğada mevcuttur”" (Tosun 2015: 81).

Haldun Taner’in, hikâyelerinde çevre kirliliğinin sebeplerinden ve yarattığı sonuçlardan bahsederek okuyucuya bir bilinç aşılama çalıştığı görülür. *Tuş* kitabındaki "“Bir Kavak ve İnsanlar”" hikâyesi bir çevre felaketini anlatmaktadır. Sahildeki bir kavağın üzerinden anlatılan bu hikâyede, insanların fabrika kurmak uğruna doğayı nasıl tahrip ettikleri çeşitli kişileştirmelerle, betimlemelerle aktarılır: "“Kavak gerisini dinlemedi. Bu duyduğu sözlerden yaprakları diken diken olmuştu. Demek burada fabrika kuracaklardı. Demek bu cennet kıyıları, bu canım bayırları makine uğultusuna, kurum kokusuna boğacaklardı. Dünyada başka yer mi kalmamıştı Yarabbim?”" (1988: 157).

İnsanların sadece parayı ve rantı düşündüğü bu yıkımda "“Maliyet fiyatı diyordu da gözleri başka bir şey görmüyordu”" (1988: 157). Bu uğurda malzemelerin ucuza nakledilmesi için sahile bir iskele kurulması ve denizle sahilin arasına yapılan bir mendirekle irtibatın kesilmesi yaşanacak çevre felaketinin başlangıcı olur:

“Dalgalar artık suları tatlı tatlı okşamaz olmuşlardı. Mendireğin içinde kalan miskin, ölü sulara ise deniz demeye bin şahit isterdi.

Sade deniz mi ya, çiçekler de vaziyetten şekvacıydılar. Papatyalar kurumdan simsiyah oluyorlardı. Gelinçiklerin kırmızısı ise isli çatana bayraklarına dönmüştü.

Kuşların cıvıltısı, şantiyeden yükselen çekiç sesleri arasında güme gittiğinden onlar da birleşip koro halinde ötmeyi denediler. Fakat bu gürültülü medeniyet konseriyle baş edemeyeceklerini anlayınca âkibet onlar da küsüp ötmemeğe karar verdiler (1988: 157-158)”.

Fabrika kurulan çevrede doğa tahrip edilirken bir yandan da hayvan tahribatının başladığı gözler önüne serilir: "“Hem zaten pazarları gıcır gıcır çifteler ile ava çıkan şantiye mühendisleri hayatı onlara zehir etmeğe başlamıştı”" (1988: 158). Bu arada ihtiyar kavak da "“Günah da ne demekmiş’ diye bağıyordu. Bize ağaç değil, yer lâzım yer... Zaten neye benziyordu. Tek başına sipsivri bir ağaçtı”" denilerek soyulup yontulmuş, toprağa girecek kısmı ziftlenerek "“ana şebekeyi fabrika santralına bağlayan yola öbür direklerin arasına”" dikilerek "“telefon direğine çevrilmiştir”" (1988: 158). Ancak baharın gelişiyle birlikte gövdesine su yürüyen kavak yeşillenerek fabrikatörü daha da öfkeliendirir. Çünkü onun tek düşündüğü kısa zamanda, en az iş gücüyle en çok parayı kazanmaktır:

“Yaprak açmış telefon direği nerede görülmüş’ diye feryad ediyordu. ‘Olacak rezalet mi bu? Bari bundan sonra teller de meyva versin. Biz burada mesaiden iktisat etmeye bakıyoruz. Bu direk kalkmış, dal budak salıyor. Bütün direkler dal süreceksin, budama adam mı yeter?’” (1988: 159).

Fabrikatör eline bir balta alarak direğin kökünü budağını keser. Hatta bir sonraki bahar kök vermesinden korktuğu için etrafta hiçbir parçasının kalmasını istemez ve bütün parçaları yaktırır. Küllerini de deniz savurur: “Ne olur ne olmaz; bir dahaki bahar yine kimbilir ne madik oynardı. Direğin enkazını orada, gözünün önünde, bir güzel yaktırdı. Ve küllerini toplatıp denize attırdı” (1988: 159).

Hikâye boyunca doğaya ve hayvanlara yapılan bütün bu insan merkezci müdahalelerin bölgedeki ekosistemin dengesini bozduğu ortadadır. Oysa derin ekolojiye göre “doğanın içsel değeri en önemli şeydir ve insan bu yaşam formlarının zenginliğini korumalı, yaşamsal ihtiyaçları dışında azaltma hakkına sahip olmamalıdır”. Ancak hikâyede görüldüğü üzere “insanın, dış dünyaya müdahalesi aşırıdır ve durum kötüye gitmektedir” (Devall, Sessions 1985: 70). Bununla beraber bölgedeki kuşlar, kültürün doğa üzerindeki yıkıcı tahakkümüne karşılık olarak iş birliği içinde bir plan tertip ederler. İbibik kuşunun ölümüyle sonuçlanabilecek bu planda kültür karşısında, doğanın kendine çözüm yöntemleri ürettiği görülür. Ancak bu çözüm yöntemi sonuç vermez ve fabrikanın açılışı gerçekleşir. Hikâye boyunca baştan sona sıg ekolojik bir yaklaşım hâkimdir. Sanayileşmenin hedef alındığı bölgede doğaya maliyet-fayda analizi yönünden bakılması, insan dışındaki unsurların yalnızca birer kaynak olarak değerlendirilmeleri hatta bu nedenle değerli sayılmaları ve yalnızca insan nesli düşünülerek kullanılmaları söz konusudur.

Haldun Taner, bu hikâyesiyle teknolojinin gelişmesinin, sanayileşmenin artmasının olumsuz sonuçlarını anlatmak ister. Kültür ve doğanın iş birliği içinde olmadığı, doğa tahribatının önüne geçilemeyeceği ortadadır. Nitekim kültürün yapıcısı olan insan burada doğanın karşısında yer alır ve “insan doğayı tahrip eder; insan insanı tahrip eder ve insan değerleri tahrip eder” (Yalçın 1995: 132). Konuyla ilgili olarak Aldo Leopold’un *Bir Kum Yöresi Almanığı ve Oradan Buradan Eskizler* kitabındaki toprak etiği kavramına değinmek gerekir. Leopold “Toprak etiği, topluluğun sınırlarını karaları, suları, bitki ve hayvanları, yani tüm toprağı kucaklayacak şekilde genişletir” diyerek toprak etiğini, toprağın üzerinde yaşayan ve ona bağlı olan tüm canlılarla eş tutar. Bununla beraber “Homo sapiens’in rolünü toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesi ve vatandaşına çevirir. Bu, hem topluluk üyelerine hem de topluluğun kendisine saygı duymak anlamına gelmektedir” (2020: 215) sözleriyle insanmerkezci anlayışı reddeder. Nitekim hikâye boyunca fabrikatörün toprak etiği anlayışına aykırı olarak doğayı ve hayvanları tahrip ettiği görülür. Bunu yaparken Leopold’un bahsettiği “toprak topluluğunun fatihliği”ni takınır ve hem doğayı hem de doğadaki canlıları tahakküme çalışır. Fabrikatörün parayı ve rantı düşündüğü bu durum bölgenin ekosistemi için yıkım olacaktır. Çünkü “...sadece ekonomik çıkar gündeminden bir doğa koruma sistemi aşırı dengesizdir. Böyle bir sistem, toprak topluluğu içindeki ticari değeri olmayan ama aslında -bildiğimiz kadarıyla- o topluluğun sağlıklı işleyebilmesi için gerekli olan unsurları göz ardı etme ve devre dışı bırakma eğilimindedir” (Leopold 2020: 224) ve biyotik işleyişte ekonomik olarak değerli olanların, değersiz olanlardan ayrı işleyeceğini düşünmek bir yanılığın ibarettir. Nitekim fabrikatör için önemsiz olan biyota ile ekonomik olarak önemli olan biyotanın birlikte işlediğini görmezden gelmesi biyotik çevreyi tahrip etmesine neden olmuştur.

Benzer bir durum Haldun Taner’in *Yalıda Sabah* kitabındaki “Sonsuza Kalmak” hikâyesinde de vardır. Bu hikâyede de maddi çıkarlar uğruna yaşanan doğa-kültür ve kültür-kültür çatışması anlatılır. Ayvalık yakınında kırk sekiz dönümlük arazinin tarla fiyatına alınıp kooperatif kurulması,

“parsellenip” satılması ve satılan arsanın kazısında bulunan tarihî eserlerin akıbetinin anlatıldığı bu hikâyede Sunuhi Bey, evinin temel kazımı esnasında çıkan antika taşları “insanlık borcu, medeniyet borcu” olarak düşünüp müze müdiresine göstermek ister. Ancak başta karısı olmak üzere diğer toprak sahipleri devletin araziye ellerinden alabileceğini düşünerek buna karşı çıkar: “Asarı antika diye bir tevatür çıkınca başımıza geleceği bir tasavvur edebiliyor musun? Devlet araziye el kor. Kazı yaptırmaya kalkar. Ucuza kapattığın arazi elinden gider. Kooperatif kooperatif hikâyeye olur” (1994b: 109). Öte yandan, turistlerin yıllardır kıyıları talan etmeleri bahane gösterilir. Sunuhi Bey, kendi deyimi ile “çıkarı ve ödevi” arasında kalır. Yaşadığı baskı ve tehdit sonucunda yetkilileri, tarihî eserlerden haberdar etmekten vazgeçer. Ancak akıbetlerini de merak eder. Kooperatif ortakları “Kooperatif evlerinin ortak fosseptiğinin cidarlarını onlarla ördük” diyerek menfaatleri uğruna hem doğayı hem de kültürle beraber gelen mirası tahrip etmelerinden olağan bir şeymiş gibi bahsederler (1994b: 115). Hikâyedeki bir başka karakterin ağzından sadece Ayvalık özelinde değil ülke genelinde böyle bir durumun varlığı anlatılır:

“‘Bu Anadolu, kat kat, ekmek kadayıfı misali nice medeniyetleri barındırıyor,’ dedi. ‘Hepsi de birbirinin üstüne bina edilmiş. Her şehir, her kasaba böyle. Bir Alman Yahudisi bir zamanlar Truvanın üst katından aparttığı altınları taşımış da kimse gık dememiş. İstanbul var ya şu İstanbul? Neresine bir kazma vursan altından Bizans çıkar. Ne ev ne apartman yapamazsın arkeolojik kazıya kalksan... Bu işleri o kadar üstelemeyeceksin. Nene lazım’”(1994b: 113).

Burada, durumun varlığından çok olağan karşılanması dikkat çekicidir. Hikâye karakteri doğal ve kültürel mirastan yana zengin olan bu toprakların değerinin farkındadır. Ancak çıkarlar söz konusu olduğunda farkındalık değil çıkarlar ön planda kalır. Bu durum Lawrence Buell’in bahsettiği insanın çıkarlarının tek meşru çıkar olmadığı, insanın çevreye karşı sorumlu olduğu fikriyle taban tabana zıttır. Öte yandan hikâyeye boyunca, doğanın bir mülk olarak düşünölmek suretiyle sığ ekolojik yaklaşımla hareket edilmesi söz konusudur. Taner, bu hikâyesiyle doğa karşısındaki hoyratlığı; doğal/kültürel miraslar konusundaki denetimsizliği ve insan merkezli düşünce yapısını zaman zaman hicvederek kurgusal yolla eleştirir.

Tuş kitabındaki “Kooperatif”, medeniyet kavramına farklı bir açıdan bakmayı deneyen, bunu yaparken çevre hakkında çeşitli eleştirileri de dile getiren bir hikâyedir. Kırların ortasında bir adacık şeklinde sekiz kulübeli bir mahallenin peyzaj bakımından değişimi aktarılır. Şehirdeki konfordan ilgisiz olan bu mahallenin gazı, elektriği olmadığı gibi yolları ve vesaiti de yoktur. “Fakat buna karşılık havasına diyecek yoktu hani... Oraya geleli beri kaptanındaki romatizmalarından kurtulmuş, ömrü boyunca bir deri bir kemik tanınan mualliminki, dalyanlar gibi şişivermişti” (1988: 163) denilerek havasının, suyunun insan sağlığına iyi geldiği aktarılır. Değişim, devlet kademelerindeki önemli memurların bu mahalleden arsa satın alıp “ültra modern villalar” yaptırmalarıyla başlar. Üstelik buranın havasını, suyunu severek civardaki bütün araziye satın alırlar. Bir süre sonra önce gaz, su, elektrik gelir, yollar asfaltlanır; sonra arsalar değerlendirilir ve alındığı fiyatın çok üstüne satılmaya başlanır. Haldun Taner’in vermek istediği mesaj doğa ve kültür uyum içinde olmadığı medeniyet krizinin yaşanacağıdır. Öte yandan, burada da tıpkı “Sonsuza Kalmak” hikâyesinde olduğu sığ ekolojik yaklaşımın izleri sürölür. Hikâyeye boyunca doğanın kendi içsel değerinin hesaba katılmadığı ve doğal kaynakların mülk olarak değerlendirildiği bir sistemin eleştirisi yapılır.

Çevreci eleştirel metinlerde görülen bir özellik doğanın döngüsel şekilde kendini yenilemesine yapılan vurgudur. Lawrence Buell'in, çevrenin sabit olmaktan çok süreç olduğu, yeryüzünde var olan bütün canlıların hayatlarını yitirerek başka bir şeye dönüştükleri ve bu döngünün sonsuz kere yinelenmesiyle ilgili fikrini, Haldun Taner'in hikâyelerinde de görmek mümkündür. *Tuş* kitabındaki "Bir Kavak ve İnsanlar" hikâyesinde, sahildeki kavağın altına gömülmek isteyen ihtiyarın öldükten sonra bu kavağın altına gömüldüğü ve bir nevi kavakta vücut bulduğu anlatılır:

"Kavakta şimdi, o nebatlara mahsus görünüşten fazla bir şey, âdeta insanlara has bir şey, nasıl söylemeli, sanki bir nevi hüviyet belirlemekte idi. (...) Gerçekten de kavak, sanki altında yatan ihtiyarın bütün özünü kökleriyle emip gövdesine geçirmişe benziyordu. Şekil itibarıyla yine aynı ağaçtı belki. Fakat insan ona bakarken o uzun kametli, zayıf ihtiyarı görmüş gibi oluyordu" (1988: 155-156).

Yine aynı metinde "Böylece yaz geçti. Güz geçti. Kış geçti. İlkbahar gelip de mayıs güneşi bir genç kızinkine benzeyen ılık nefesini tabiata hohlayınca bademler birden beyaza büründü" (1988: 155) ifadelerindeki mevsimlerin birbiri ardına gelişi doğanın olağan bir durumudur ve bu döngü her yıl kendini tekrar etmektedir.

Yalıda Sabah kitabındaki "Yaprak Ne Canlı Yeşil" hikâyesinde de benzer bir durum söz konusudur. Anlatıcı, bir çınardan bahsederken mevsimlerin ve insanların gelip geçtiği ancak çınarın daim ayakta kaldığını söyler: "Yarına kalmak ancak ağaçlara vergi" dedi ötemizdeki bir çınarı göstererek. "Neler görmüştür kim bilir bu çınar amca. Daha da neler görecektir. Mevsimler gelir geçer, insan doğar ölür. O hep ayakta kalır. Hep vardır" (1994b: 136). Hikâyenin başka bir yerinde de "Meşeler çoktan döktü yapraklarını. Ama gelecek bahar yine öyle parlak yeşil dönemcekler dünyaya" (1994b: 154) diyerek aynı düşünceyi yineler.

Yaşamın Öznesi Olarak Hayvan

Doğa tarihine baktığımızda yaşamın öznesi olma durumunun yüzyıllar boyunca insanlığın tekelinde olduğu görülür. Gerçekten de hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle başlayan kültür-doğa karşıtlığı neredeyse on dokuzuncu yüzyıla değin hayvanların aleyhine işlemiş ve daima nesne konumunda değerlendirilmişlerdir. On sekizinci yüzyılda Batı'daki entelektüel ilerlemeler sayesinde bir sonraki yüzyılda hayvanlar artık görünür olmaya başlamışlardır. Hayvanların ahlakî statülerine ve haklarına yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte insan-hayvan türleri arasındaki benzerlik-farklılık ilişkisi insanmerkezci anlayıştan uzak bir şekilde değerlendirmeye başlanmıştır. O hâlde denilebilir ki hayvan çalışmaları, hayvanların insanlarla ortaklaşan yönlerine dikkat çekmektedir. Bu konudaki temel görüşlerden biri Tom Regan'inkidir. Tom Regan, *Animal Rights*⁴ kitabında insanlarla hayvanlar arasında "dil, duyu, davranış, beden, sinir sistemi ve köken" bakımından ortaklıklar olduğunu ifade eder. Bu ortaklıklar, hayvan türünün de tıpkı insan türü gibi "yaşamın öznesi" olduğunu işaret ederek "tür bariyerini" ortadan kaldırır (2022: 85-93).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tom Regan'ın *Animal Rights* kitabı Serpil Çağlayan tarafından Türkçeye *Kafesler Boşalsın: Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek* şeklinde çevirilmiştir.

Hayvan çalışmaları konusundaki ilerlemeler zamanla edebî alana da yansiyarak hayvan meselesinin edebî eserlerde yer almasına zemin hazırlamıştır. Kimi zaman dolaylı kimi zaman da doğrudan bir şekilde hayvanların haklarının, statülerinin, insan türüyle arasındaki kimi benzerlik ve farklılıkların çeşitli şekillerde sunulduğu eserlerden bahsedilebilir. Nitekim Haldun Taner, böyle eserler kaleme almış bir yazardır. Hikâyelerinde insan ve hayvan arasında Regan'ın da bahsettiği gibi çeşitli yönlerden ortaklıklar olduğunu saptar. *Tuş* kitabındaki “Dürbün” hikâyesinin giriş kısmında, insan ve hayvan arasında duyu organlarının yetkinlikleri bakımından bir kıyaslamaya gidildiği görülür. Anlatıcı, hayvanların duyu organlarından insandan daha ileri bir noktada olduğunu ifade eder: “Tazının burnu iki kilometre ötedeki bıldırcının kokusunu duyabilir. İnsanoğlunun koku alma duyusu, oldum olasıya güdüktü ya (...) Şahinler miyopluğumuza acısa yeri. Dört yanımızda bütün ayrıntıları ile net olarak görebildiğimiz şeylerin sınırı elli metre kuturlu bir çevreyi aşmaz” (1988: 186).

Öte yandan önceki çağlardan bu yana yapılan kıyaslamalarda insanı, hayvandan üst bir konuma taşıyan insan merkezci bir düşünceye de yer verilir: insanı hayvandan üstün kılan şeyin düşünememek olması. Nitekim anlatıcı, “Duyularımızın bu züğürtlüğüne karşılık kafamız imdada yetişmese hapi yuttuğumuzun resmidir” (1988: 186) diyerek telefon, mikrofon ve radyo gibi icatlarla aradaki farkın kapatılmaya çalışıldığını ifade eder.

Taner'in *Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu* kitabındaki “Eczanenin Akşam Müşterileri” hikâyesinde de benzer bir durum söz konusudur. Genel kanı olarak insan, alet kullanma bakımından hayvandan üstün olarak değerlendirilmiştir. Ancak hikâyedeki kedi bu önermeyi haksız kılmaktadır: “Bize mektepte ‘Ben-i Âdem’i diğer yaratıklardan ayıran belli başlı özelliklerden birinin de, insanın alet kullanan bir hayvan oluşudur” diye öğretmişlerdi. Yanlış. Çakır da, işte insan gibi alet kullanan bir hayvandır” (2005: 90).

Kitabın ismiyle aynı olan hikâyede ise hayvan-insan kıyaslamasında Amerikalı bir fotoğrafçının buluşuna değinilir. Buna göre atlar etraflarındaki şeyleri insan gözünden yarım misli daha büyük görmektedir ve “...her şeyi böyle olduğundan daha büyük görüş, hayvanda dolayısıyla bir aşağılık duygusu yaratmış ve onu daha ilk çağlardan itibaren insanın hizmetkârı derekesine indirmiştir” (2005: 19). Ancak bu çöpçü, sucu gibi proleter atlar için geçerli bir durumdur. Aristokrasiye mensup şecereleri tutulan, has ahırlarda yetiştirilen atların ise tam tersine yüksek sosyete ile içli dışlı oldukları için insanları küçük gördüğü ifade edilmektedir. Burada hayvanlar arasında da insanlar arasındaki gibi bir hiyerarşiden bahsedilmektedir. Bununla beraber hikâyeye konu olan Kalender bir “çöpçü beygiri” olduğu için bahsi geçen hiyerarşide insandan aşağıda konumlanmaktadır. Yazar, ata insani özellikler atfederek türler arasındaki bariyeri ironik yolla eleştirir.

Yazarın *Yalıda Sabah* kitabındaki aynı isimli hikâyesinde hayvanlar arasındaki hiyerarşiden söz edilir. Hikâyeye boyunca doğayı ve hayvanları gözlemleyen anlatıcı “Her ‘tepeden bakış’ın içinde bir ukalalık vardır (...) Kaldı ki kargaların ukalalığını yadırgamamalı. Bilimsel testler karganın attan daha zeki olduğunu saptayalı hanidir” (1994b: 9-10) diyerek karga ile at gibi iki farklı hayvan arasında bir kıyaslamada bulunur. Bununla birlikte kuş türleri arasında birtakım kıyaslamalara gidildiği de görülür. Martıların sahil kıyısındaki “kaya kapmaca” oyunundan bahsederek bu kuşların

tıpkı insan gibi “erken gelen oturur” kuralına riayet ettiklerini söyleyen anlatıcı, kuşların düşünme, eyleme geçme, karar verme ve hissetme gibi yetileri hakkında tahminlerde bulunur (1994b: 11-12).

Yine aynı hikâyede, anlatıcı, iki çocuğun ters çevirmiş hâlde bıraktığı bir kaplumbağayı yüzüstü duruma getirir ve “Hayvanlar dünyasında acımasız yok ediş vardır. Vahşet vardır. Ama eziyet ve işkence yalnız insanlara vergi” (1994b: 28) diyerek insanların kasti bir eyleminden bahseder. Oysa hayvanlar iç güdüleriyle hareket ederler ve beslenmek için avlanmaya ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla bu zaruri bir durumdur. Fakat insan için durum farklıdır. Anlatıcı burada, hayvanların düşünme veya yargıda bulunma iradelerinin olmadığını aktarır:

“Kaplumbağa paytak paytak yürümeye başladı. Hiçbir şey olmamış gibi. Her şeye boş vererek. (...) Güneşin tadını çıkarmaktan başka bir şey düşünmediği anlaşılıyordu. (...) Kaplumbağanın düşünmeye ihtiyacı var mıdır? Hiç sanmam. Bir şey düşünse bu kadar sevimli olamaz. Düşünmüyor kaplumbağa. Önyargısı, artyargısı yok. Kaplumbağa sebep-sonuç zinciri bilmez. Neden vardır? Yüz, yüz elli yıl yaşasa da, bir gün neden yok olacaktır? Niye bağasına yapışık yaratılmıştır? Onu da bilmez. Var olduğu için vardır. Bağasıyla yaratıldığı için öyledir. Yürüdüğü için yürür. Durduğu için durur. Kendinden şüphesi yoktur. Aşağılık kompleksi ve bunun tersi sanılıp da aynı olan üstünlük kompleksi onun semtine uğramamıştır. Beni görüyorlar mı, hakkımda ne düşünüyorlar kaygısını da tanımaz” (1994b: 28-29).

Taner, hikâyenin sonunda mesajını kesin bir şekilde verir. Ona göre kıynın verdiği ekolojik ders uygulanmalı; doğadaki her canlıya yaşam hakkı tanınmalı ve bu canlılarla bütünleşip onlardan biri olunmalıdır.

Sancho'nun Sabah Yürüyüşü'ndeki aynı adlı hikâyede yazar, insan ile köpek arasında benzetmeler aracılığıyla ortaklık kurma yoluna gider. “İnsanlar gibi köpeklerin de kültürü, görgüsü, düşünüş tarzı, hayat üslubu, sıkı sıkıya kaldırımlarla orantılı”dır (1994a: 92). Nitekim hikâye boyunca, sabah yürüyüşünü yapan Sancho isimli köpeğin gözünden yolda rastladığı köpeklerin sunumu yapılmaktadır. Bu köpeklerin her birinin kişiliği, karakteri ve kendine has özellikleri vardır. Anlatıcı, bunun aksini savunmanın “köpekleri insan derecesine indirmek” olduğunu söyler. Bu noktada hikâye boyunca “insan sadece araç” ifadesi tekrarlanır fakat insanların bunu tersten anlayarak hayvanlara “kendi kişiliklerinin damgasını vurmak” istedikleri ifade edilir: “Oysa bir hariciyenin köpeği hiç de snop olmayabilir. Bir askerinki pekâlâ filozof olabildiği gibi” (1994a: 101).

Haldun Taner'in, *Onikiye Bir Var*'daki “İznikli Leylek”te ise uçamayan İznikli bir leyleği kişileştirerek başından geçenleri anlattığı, bunu yaparken de hayvan-hayvan ve insan-hayvan arasında kıyaslamalara gittiği görülür. Hikâye anlatıcısı, leyleğin hikâyesine geçmeden önce saksagan, papağan ve leylek türleri arasında konuşma yetileri açısından bir karşılaştırma yapar. “Hayvanlara insanca duygu ve düşünceler yormak ne derece doğrudur, bunu da kestiremiyorum” (1994a: 53-54) demekle birlikte leyleklerin diğer kuşlardan farklı olarak dini, ideolojisi ve sanat merakı olan kuşlar olduğunu söyleyerek ona çeşitli insani özellikler atfeder. Nitekim doğası gereği etçil olan ve göç eden bu hayvanın kanatlarının zarar görmesi nedeniyle uçamaması onun insanla birlikte ve ona uyum sağlayarak yaşamasını gerekli kılmıştır: “Leylek, ihtiyatlı ihtiyatlı, yolun bir sağına bir soluna bakındı. Görünürde kamyon, eşek, araba olmadığına kanaat getirince, gümüş saplı bastonuna dayanarak yürüyen kamburu çıkmış kadit bir âyan azası misali, ağır ağır bizim tarafa geçti” (1994a: 49). Öte yandan böylesi insani özelliklerin atfedildiği leyleklerin, birer hayvan oldukları için

doğalarına da gönderme yapılır. Leyleğin kanadının kırılması ve uçamayışının nedeni anne leyleğin yavru iken yuvadan atmasıdır: “...Kanadı kırık da ondan uçamaz fakir. Yavru iken anası yuvadan atmış buncağızı’. (...) ‘Neden atacak. Ana leyleğin âdetidir. Üç yavrusu olursa birini yuvadan atar...’” (1994a: 50) Anne leylekler göç zamanları geldiğinde ve bakabileceklerinden fazla yavruları olduğunda içlerinden en zayıf olanı yuvadan atarak diğer yavruları hayatta tutmak isterler. Bu bazı hayvanlar için onun doğasının kanunudur.

Bütün bu hikâyelerde Taner, hayvanların duyu ve davranış noktasında insanlarla ortaklaşan yönleri olduğunu yineler. Ancak akıl ve buna bağlı olarak karar verme iradesi açısından insanlara özel bir yer atfeder. Zira hayvanların iç güdüsel kararlar aldığı üzerinde durur. Bunu türler arasındaki bariyeri belirginleştirmek için yapmaz. Aksine insanı, hayvandan bağımsız düşünemeyeceğimizi bilir ve bu iki tür arasındaki eşitliğin her türün kendine has özellikleriyle sağlandığına dikkat çeker.

Haldun Taner’in hikâyelerinde hayvanlarla ilgili kültürel algıya da göndermeler bulunur. *Yalıda Sabah*’taki “Şeytan Tüyü” bu açıdan incelenebilecek bir hikâyedir. Gurbetçi bir Türk olan Ökkeş’in Almanya’daki deneyimlerinin mektup şeklinde sunulduğu bu hikâyede Alman bir zengin, Ökkeş’in ülkeye kaçak gelmiş bir tanıdığını köpeğini gezdirmek için işe alır. Başta işin kendisi olmak üzere işe biçilen fiyat ve köpeğin pahalı bir cins olması Ökkeş için şaşkınlık ve kıyas konusu olur:

“Oğlan aç bilaç dönerken zengin bir Alman soylusunun yanında saati on beş marktan iş buldu. Bütün işi sabah bir saat, akşam bir saat adamın cins tazısını iki öğün göstermek. Tazı da Pakistan tazısı dediklerin soylunun da soylusu bir arşınayaklı. Sermiyesi kırk bin mark. Duydun mu, bir arşınayaklının fiyatı BMW’nin son modelinden daha pahalı” (1994b: 95).

Başka bir gün çıkan bir yangında mahsur kalan bir köpek için itfaiyenin, polislin ve veterinerin gelmiş olması, hayvanın yaşadığı şoku atlatması için sinir kliniğine götürülmesi ve trafiğin durduğu bu hadisenin kamera kaydına alınması aktarılır. “Bırak soylusunu, sohak köpeğini bile çoh sever bunlar” ifadesiyle bu ülkede köpeklere karşı ayrı bir hassasiyet olduğu vurgulanır (1994b: 95). Yine aynı hikâyede hayvanlar arasında bir kıyaslamaya gidilir. Anlatıcı, parkta gezinirken kuşlarla köpekler arasında bir karşılaştırmaya giderek kuşların her yerde aynı olduğunu fakat köpekleri bunun dışında bıraktığını söyler: “Çünkü bunların göpekleri de bir başka türdür. Alamanlar gibi, Prusyalılar gibi, disiplinlidir. Nizama düzene uyar. Yeşil yanınca geçer, kırmızı yanınca dururlar. Bizdeki itler gibi uluorta havlamazlar. Talim, terbiye görmüş itlerdir hepsi” (1994b: 100). Bu ülkede köpeklerin de milletin kendisi gibi disiplinli ve eğitilmiş olduğundan bahsedilir. Buradan hareketle denilebilir ki hayvan haklarıyla ilgili ilk tecrübelerin Batı’da yaşanması, bu konuda yerleşik bir bilinç oluşturmuş ve dahası bu bilinç, hâlihazırda evcilleştirilmiş bir tür olan köpeğin kent yaşamına da uyumlanmasını sağlamıştır.

Hikâyede anlatıcı aracılığıyla Almanya’daki bir “Zoo parkı”nın ayrıntılı tasviri de yapılır. Çeşitli ülkelerden getirilmiş türlü hayvandan bahsedilen bu pasajlarda dikkat çeken nokta anlatıcının burayı büyük bir şaşkınlık içinde gezinti yeri olarak değerlendirmesi ve dahası hayvanların pek çoğunu lüzumsuz bulmasıdır:

“Burası nasıl bir yer biliyon mu? Beş gitanın envai türlü hayvanatı burada cem olmuştur. Onlar için sunni göller, gulubeler, ahırlar, inler yapmışlar ki aklın durur. Söz misali Flamingo deyi bir guş var, guğu fasilesinden... Gendine üç misli uzun gelen mor boynunu ancak üç büklüm edip

öyle dolaşır utancından. Geri kalan üçte ikisi lüzumsuz. Fesüphanallah. Sonra daha niler var” (1994b: 100-101).

Anlatıcının hayvanların pek çoğunu lüzumsuz bulması hayvan meselesindeki kültürel kodlarımızın farklılığını ve henüz o bilincin gelişmediğini işaret etmektedir. Bununla birlikte hayvanat bahçeleri konusunda Haldun Taner’in anlatıcı aralığıyla da olsa herhangi bir eleştirisine rastlanmaz. Bu da bizi, kendisinin de söylediği gibi onu çevreci eleştirmen olarak tanımlamaktan ziyade çevreci eleştirel bir bilince sahip olduğu kanısına vardırır.

Yazar, hayvanların doğasını ve evcil-yaban hayvan meselesini de işlemektedir. *Şiştane*’ye *Yağmur Yağmıyordu* kitabındaki “Fraulein Haubold’un Kedisi” hikâyesinde Dropsi isimli bir kedinin çiftleşme mevsimi geldiğinde evden kaçmasından bahsedilir. Dropsi’nin sahibi “‘Aç kalacak şimdi yavrucağ’ diyordu. ‘Susuz kalacak. Bu aylak, başıboş yaşayışa alışkın değildir o. Yoksul, perişan olacak. Öbür kediler ona saldırıp onu öldürürler’” (2005: 78) diyerek evcil bir kedinin dış dünyadaki hayata uyum sağlayamayacağından endişe eder. Hikâyedeki anlatıcı ise “Bütün suç sizin. Fazla sıktınız hayvanı. Tabiatı hiç hesaba katmadınız.” (2005: 79) diyerek bir kedi olan Dropsi’nin baharın gelişiyle birlikte kendi doğasına uygun hareket ettiğini söyler. Dropsi evcil de olsa bir hayvandır ve iç güdüsel davranmıştır.

Taner’in *Yalıda Sabah*’taki “Küçük Harfli Mutluluklar” hikâyesinde hayvanlarla ilgili bir başka mesele; hayvanın yarış metası olarak görülmesi söz konusudur. Emekli albay olan Nizamettin Bolayır ve etrafıyla ilişkisinin anlatıldığı bu hikâyenin bir bölümünde Nizamettin Bolayır’ın mahalleden tanıdığı olan iki kişinin horozlarını yarıştırmalarından bahsedilir. İkili horozlarının ötüşleri üzerinden rekor kırmak ister. Üstelik bu yarış bütün mahallenin ilgisini çekmektedir. Ancak taraflardan birinin horozuna doping yaptığı iddia edilir:

“Her horozun en iyi derecesini alıp hafta sonu toplamalı. Sonra yediye bölüp en yüksek puanı kim tutturursa...’

(...)

‘Hakkı da yok değil. Rekor başka şey, puan başka şey. Rekor rekordur.’

‘Günahı boynuna doping de yapıyormuş hergele’” (1994b: 37).

Hikâyedeki karakterlerin horoz yarışından ve dopingden olağan bir şekilde bahsetmeleri, bunu bir spor olarak görmeleri hayvan haklarıyla taban tabana zıttır. Hayvanların yarışçılara dönüştürülmesi ve “...benzeri aktivitelerin hiçbirinde ‘spordan’ eser yoktur. Bunlar olsa olsa, insan hükümlerinin, insan zalimliğinin örnekleridir. Hayvan haklarına saygının olduğu bir yaşamda bu tür barbarlıklara yer yoktur” (Regan 2022: 228). Haldun Taner hikâyesinin ana meselesi yapmamakla birlikte insanlığın hayvan üzerindeki tahakkümüne göndermede bulunur.

Tuş kitabındaki “İki Komşu” adlı bir başka hikâyede ise hayvanın metalaşmasına değinilir. İki komşu arasında tavuk kolerasını, karşı tarafın tavuklarına bulaştırması üzerine başlayan husumet, bu kez de diğer tarafın, komşusunun hindilerinin çalınmasına göz yumması üzerine artar. Ancak iki tarafın da hayvanlarının yaşam hakkını önemseydiği için değil “mallarına” zarar geldiği için birbirine cephe aldıkları görülür: “İfakat Hanım bunu hâlâ unutamamıştı. Nasıl unutsundu ki iki sarılı yumurta yumurtlayan o canım Ligorlinleri bu yüzden ikişer üçer gün ara ile birer birer helâk olup gitmişlerdi”.

Hayvanlardan maddi birer kayıp gibi bahsedilirken yapılan savunma “Malına sahip olaydı da çaldırmasaydı” şeklindedir (1988: 114). Hayvan, yaşamın öznesi olduğu için değil bir nevi nesnesi olduğu ve insana hizmet ettiği için değerlidir.

Taner’in hayvanlar etrafında kurguladığı hikâyelerin temelde üç şekilde olduğu söylenebilir. Bunlarda ilki hikâyedeki hayvanın asıl kişi olduğu hikâyeler, ikincisi Taner’in mesajını vermek için araç olarak kullandığı hikâyeler ve son olarak hayvanların gerçek özellikleri ile anlatılmadığı, başka şekillerde sunuldukları hikâyelerdir (Yalçın 1995: 136). Bu tespitten hareketle denilebilir ki Haldun Taner hikâyelerindeki kurgu itibarıyla hayvanlara zaman zaman öznellik atfeder. Onları hikâyenin ana karakteri yaparak mesajını vermeye çalışır. Öte yandan bütün hikâyelerinde tek tip bir mesaj olmadığı ve salt böyle bir kaygıyla yazmadığı için hayvanların nesne konumunda olduğu yazıları da vardır.

Sonuç

Türk edebiyatında çevreci eleştirel metinlerin bilinçli olarak yazımının son yüzyılda geliştiği bilinir. Tarihi daha geriye çektiğimizde sanatçıların çevreyi esas almalarının doğrudan belirli bir kuram ya da ideoloji etrafında şekillenmediği, daha çok yazarın hassasiyetleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Haldun Taner de bu hassasiyete sahip yazarlardan biridir. Kendisinin çevreye gösterdiği bu ilgi, düzyazılarında çevre sorunlarını kaleme alması ona bir ödül de kazandırır. Hikâyelerinde ise düzyazılarındaki bu tutumu sürdürerek, doğa-kültür çatışmasını kurgusal bir metnin içine yedirerek okuyucuya sunar. Ancak kendisi metinlerini yalnızca bu konu üzerine kurmadığı ve kentli bir “doğa sever” olduğu için kentin içinden ve kendini bilen bir yerden metinler kaleme almıştır. Bu nedenle kendisinin doğrudan çevreci eleştirmen olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim kendisine çevreci eleştirmenliğin Türkiye’deki bayraktarlığı teklif edildiğinde kabul etmeyişi, bu konuda her türlü desteğe açık olmakla birlikte sorumluluğu doğrudan üstlenmeyişi yaşamı ile eylemi arasında deyim yerindeyse hiç boşluk kalmayacak şekilde bir tutum sergilemesini zorunlu kılmasındandır. Bunu yapabilmek için kentlerden kırlara dönmek ve bir nevi güdümlü bir yazıya kendini vakfetmek gerektiğini bilmektedir.

Haldun Taner’in insanı, doğayı, hayvanları seven ve kucaklayan bir tutumu ve bu minvalde salt doğa sevgisinin yansıtıldığı hikâyeleri vardır. Bununla beraber onun çevreci eleştirel incelenilecek hikâyelerinden bahsetmek de mümkündür. Bu hikâyeler daha çok onun içinde bulunduğu kent hayatının sorunlarıyla ilgili olur. Özellikle içine doğduğu ve hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği İstanbul’un sorunlarını hikâyelerine konu eder. Burada yaşanan hava, su, toprak kirliliğinden; gürültü ve görüntü çirkinliğinden bahseder. Hayvanlarla ilgili olarak metalaşmalarına karşı olduğu; bazen hikâyesini bir hayvanın üzerine kurduğu bazense hikâye içerisinde hayvan meselesini konuştuğu söylenebilir. Bütün bunları yaparken mizah, hiciv ve ironi temel anlatım aracıdır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta kendisinin bunu güdümlü bir şekilde yapmayışıdır. Hikâyelerinde verilen mesajlar temelde her zaman doğrudan metnin ana mesajı değildir; yazar, anlatıcı olarak tayin ettiği kişiyi her zaman çevre meseleleri konuşmak için metne yerleştirmez. Fakat bunu yaptığı metinleri de mevcuttur. Dolayısıyla onun metinleri çevreci eleştirel yöntemle okumalara imkân vermektedir.

Kaynaklar

- Barry, Peter (2009). *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. New York/USA: Manchester University Press.
- Baydar, Mustafa (1955). "Haldun Taner Diyor Ki". *Varlık*. S. 414. s. 8.
- Birkan, Tuncay (2023). *Haldun Taner: Tek İnsanın Değeri*. Haz: Birkay Tuncay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Buell, Lawrence (1996). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and The Formation of American Culture*. London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Buell, Lawrence (2005). *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Malden: Blackwell Publishing.
- Devall, Bill ve George Sessions (1985). *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*. Layton, Utah: Gibbs M. Smith Publisher.
- Glotfelty, Cheryl ve Harold Fromm (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
- İnci, Handan (2015). *Haldun Taner 100 Yaşında: Bir güçlü yazar, bir güzel insan*. Ed. Murat Yalçın. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 11-24.
- Leopold, Aldo (2020). *Bir Kum Yöresi Almanığı ve Oradan Buradan Eskizler*. Çev. Ufuk Özdağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Meeker, Joseph W. (1997). *The Comedy of Survival: Literary Ecology and a Play Ethic*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Naess, Arne (1973). "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary". *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*. (16), 95-100.
- Naess, Arne (2005). "The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects". *The Selected Works of Arne Naess: Deep Ecology of Wisdom*. Ed. H. Glasser ve A. Drengson. Dordrecht: Springer. s. 33-56.
- Oppermann, Serpil (2012). *Ekoeleştirici: Çevre ve Edebiyat*. Ed. Serpil Oppermann. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Özdağ, Ufuk (2017a). *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, Ufuk (2017b). *Çevreci Eleştiriyeye Giriş: Doğa Kültür Edebiyat*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, Ufuk ve G. Gonca Gökalp Alpaslan (2010). "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştirisi". *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl, III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*. Cilt 2., Ed. Ülkü Çelik Şavk. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. s. 641-653.

- Özdoğan, Kiraz vd. (2021). *İnsan, Hayvan ve Ötesi: Türkiye’de Hayvan Çalışmaları*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Regan, Tom (2022). *Kafesler Boşalsın: Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rueckert, William (1996). “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism”, *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: University of Georgia Press. s. 105-123.
- Singer, Peter (2018). *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev: Hayrullah Doğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slovic, Scott (2008). *Going Away to Think: Engagement, Retreat And Ecocritical Responsibility*. Nevada/USA: University of Nevada Press.
- Taner, Haldun (1986). *Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil: Bütün Düzyazıları-4*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, Haldun (1988). *Kızıl Saçlı Amazon: Bütün Hikâyeleri-1*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, Haldun (1994a). *Onikiye Bir Var/Sancho’nun Sabah Yürüyüşü/Gülerek Ölmek: Bütün Hikâyeleri-3*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, Haldun (1994b). *Yalıda Sabah, Bütün Hikâyeleri-4*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, Haldun (2005). *Şişhane’ye Yağmur Yağıyordu/Ayışığında “Çalışkur”*: Bütün Hikâyeleri-2. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tosun, Necip (2015). “Haldun Taner Öykücülüğü ve Yalıda Sabah”. *Türk Dili Doğumununun 100. Yılında Haldun Taner Özel Sayı*. S: 759, s. 79-82.
- Yalçın, Sıddıka Dilek (1995). *Haldun Taner’in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Zengin, Sezen Ergin. (2017). “Avcı-Toplayıcılıktan Günümüze Hayvanın Değişen Statüsü”, *Doğu Batı. Faunaya Ağıt: Hayvan*. S. 82, s. 143-165.